

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Eski Uygurca Padak ve Türk Halk Edebiyatındaki Ayak Terimi Üzerine
On the Term of Padak In the Old Uighur And Foot Turkish Folk Literature

Muammer ŞEHİTOĞLU

Dr., Eski Türk Dili, Türkçe Eğitimi, mshtgl22@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4471-3283

Öz: Çalışmanın amacı, Eski Uygur Türkçesi Dönemi eser metinlerinde geçen “padak” teriminin anlam değerleri üzerinde durularak, Türk Halk edebiyatındaki “ayak, ayak verme, ayak açma vb.” terimleri ve onunla ilişkili olarak kullanılan edebiyat terimlerinin anlam değerlerini değerlendirmektir. Çalışmanın problemini, “ayak” teriminin Türk Halk edebiyatındaki kullanımı ve anlam değeri ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen “padak” teriminin anlam değeri bakımından ilişkisinin olup olmadığı sorusu oluşturmaktadır. Çalışmada, bu problemin yanıtına uygun bulgulara kapı açan Ana Altay Türkçesindeki *pata kavramının ifade ettiği anlam değerinden hareketle de “ayak” terimi ve onunla birlikte kurulan genel anlamlı diğer kavram işaretlerine nasıl temel oluşturduğuna dikkat çekilmiş ve kavram işaretinin eylemden isme dönüşümü ve anlam yakınlığı vurgulanmıştır. Yöntem olarak araştırmanın veri kaynağını oluşturan Eski Uygur Türkçesi Dönemi’ne ait eser metinleri ve Türk Halk Edebiyatı halk ozanlarının kaleme aldıkları şiirleri ve deyişleri, “ayak” terimini karşılayan örnekler için kullanılmış ve elde edilen bulgular temelinde terim adına tanımlanarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, padak, Türk halk edebiyatı, ayak.

Abstract: The aim of the study is to focus on the meaning values of the term “padak” in the texts of the Old Uyghur Turkish Period, and to focus on the meanings of “foot, giving a foot, opening a foot, etc.” in Turkish Folk Literature. to evaluate the meanings of the terms and the literary terms used in relation to it. The problem of the study is the question of whether there is a relationship between the use and meaning of the term “foot” (ayak) in Turkish Folk Literature and the meaning of the term “padak” in Old Uyghur Turkish texts. In the study, based on the meaning value expressed by the concept of *pata in Proto Altaic Turkish, which opens the door to the findings suitable for the answer to this problem, attention is drawn to how the term “foot” and other general meaning concept signs established with it form the basis, and the transformation of the concept sign from verb to noun and the closeness of meaning are emphasized. As a method, the texts of the works belonging to the Old Uyghur Turkish Period, which constitute the data source of the research, and the poems and sayings written by the Turkish Folk Literature folk poets were used for the examples that meet the term “foot”, and on the basis of the findings obtained, the term was witnessed and discussed.

Keywords: Old Uighur Turkish, padak, Turkish folk literature, ayak.

GİRİŞ

Dil, tarihî bir olgu olarak bireyin zaman, yer ve coğrafya üzerindeki kültürel kimliğini yansıtan en değerli ögedir. Kültürel kimliği ile birlikte bireyin varoluşsal insan kimliği de dil ile konumlandırılmaktadır. Bireyin insan kimliği, bütünüyle dili kullanımında yatarken, dilin kullanımı bireyin insan kimliğiyle geçtiği yolları ve bulunduğu noktayı da gösterir (Karaağaç, 2011, s. 13). Bu bağlamda dilin kullanımı insanı tanımlamakta ve onu yaşadığı toplumda var kılmaktadır. Böylelikle

Geliş Tarihi:26.09.2022

Kabul Tarihi:10.01.2023

Yayın Tarihi:30.04.2023

Atıf: Şehitoğlu, M. (2023). Eski Uygurca Padak ve Türk halk edebiyatındaki ayak terimi üzerine. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 71-78. Doi: 10.33437/ksusbd.1180388

birey, insan kimliği sayesinde dil kullanımı aracılığıyla edindiği kültürel bilgi birikimini de bir sonraki kuşağa aktarmaktadır.

Öte yandan dil, terim olarak herhangi bir toplum veya milletin bireyleri arasında anlaşmayı sağlayan yerleşik bir dizge olarak ifade edilir ve insanların bir ayrıcalık belgesi olarak görülür (Aksan, 2009, s. 51). Öyle ki; insanı da diğer canlılardan ayıran, dili kullanma yeteneğinin varlığıdır. Aynı zamanda insanın dilinin bu yeteneğinin, değişim ve gelişime açık, ilerlemiş bir düzene sahip ve oldukça da karışık bir varlığı nitelediği de açıktır. Bununla birlikte dilin tarihî süreçteki gelişimi, onun insan toplulukları arasında bir sosyal kurum olduğunu da göstermektedir (Banguoğlu, 2007, s. 9). Sosyal kurum olarak dil, tüm bu nitelikleri ile iletişim açısından hem birey hem de toplum için değerli bir dizgedir.

Değerini, temel iletişim aracı olarak milletin kültürel niteliğiyle birleştiren bir öge olarak dil, birey açısından onun diğer bireylere göre sosyal konumlanmasını sağlar ve aynı zamanda sahip olduğu özellikleriyle birlikte, kendi içinde kendi adına kuralları olan bir dizge olarak görülür. Dilin sahip olduğu tüm bu nitelik ve özellikler, önce bireyin düşüncelerini sonra da bireyin içinde yaşadığı toplumun düşünce yapısını, düşünme biçimini ve yöntemini doğrudan etkilemektedir. Bireyin ve toplumun ait olduğu kültür ve o kültürün ulaştığı seviye, kavramlar dünyasını da etkileyerek dilin tarih boyunca farklı milletler ve toplumlar tarafından değiştirilip geliştirilmesine katkıda bulunur. Bu değişim ve gelişim, sosyal hayat içinde ticaret, sanat, hukuk, din, dil, vb. diğer alanlarda bireylerin kavram dünyalarında ve kavram alanlarında dil aracılığıyla yeni kavramların ifade edilmesine neden olmuş ve böylelikle yeni kavram işaretleri de kültüre kazandırılmıştır. Dünyadaki doğal diller için normal olan bu süreçte, doğal bir dilin kendi ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi kuralları içinde farklı değişikliklerle yeni olan kavramları ifade etmesi, sözlü dilden yazılı dile ve o dilin edebî metinlerine de yeni kavramların geçişini sağlamıştır. Büyük çoğunluğunu çeviri eserlerin oluşturduğu bu geçiş sürecinde, kaynak dilin ele aldığı disiplin veya disiplin alanlarından kavramlar, terimler ve sözcükler hedef dile aktarılmıştır. Aktarımda, farklı olarak uyarlama çeviri yönteminin kullanılması, hedef dilin kaynak dilden aldığı kavram ve terimleri kendi ses bilgisi, biçim bilgisi kuralları çerçevesinde ifade etmesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü her doğal dil, kendi kültürel kavram dünyasına göre ödünclenen kavram, terim ve kavram işaretlerini büyük oranda karşılar durumdadır. Dünyadaki doğal diller arasındaki kavramların, terimlerin ve kavram işaretlerinin farklı ses ve biçimlerde ifade edilmesi de buna en iyi kanıttır.

Türkçenin Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde Budist çevreye ait eserler de Eski Uygur Türkçesine uyarlama çeviri yoluyla aktarılmıştır. Kaynak dillerdeki birçok terim ve kavram da Türkçeye küçük ses ve biçim değişiklikleri ile ödünclenmiş ama büyük oranda da bu kavram ve terimler Türkçenin ses ve biçim kuralları ile ifade edilmiştir. Uyarlama çeviri eserlerde, dinî terminolojiye ait kavramlar dışında, edebiyat terimleri ve kavramları da yer almış ve onlar kaynak dile ait edebiyattaki anlam değerleri ile metin bağlamında dikkat çekici olmuştur.

Çalışmada, Türk Halk edebiyatında halk ozanlarının atışmalarındaki ayak verme; ayak açma, vb. terimlerinin ayak terimi çerçevesindeki anlam değerleri ele alınacak ve terimin Ana Altay Türkçesi döneminden itibaren tarihî dönemlerindeki biçimi ve değişimi örneklerle sunulacak ve değerlendirilecektir. Ayrıca, ayak terimi, Eski Uygur Türkçesi Dönemi'ndeki uyarlama çeviri eserlerde yer alan ve Eski Uygurca *padak* şeklinde ifade edilen Sanskritçe *padāka* teriminin anlam değerleri ile de karşılaştırılacaktır.

BULGU ve YORUMLAR

Eski Uygur Türkçesi Dönemi Budist çevreye ait eser metinlerinde sözcüğün metin bağlamındaki anlam değerleri örneklerle sunulacak, ardından halk edebiyatı ürünlerinde yer alan metin örnekleri ile sözcüğün tarihî süreçteki ses değişimleri ve anlam değerleri yönünden karşılaştırmalar yapılacaktır.

Sözcüğün *pdek*, *padak* biçiminde eser metinlerinde yer aldığını belirten Arat (2007, s. 408) genellikle *p(a)dak* şeklinde yazıldığını dile getirmiş ve "beyit" anlamında metin bağlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Metinlerdeki örneklerini şöyle sıralamıştır:

bu darnı erser abişik kılmaklıg p(a)dak ol ... işig ködügüg otgurak bütürdeçi p(a)dak
ol köni kærtü p(a)dak ol ezüksüz egidsiz p(a)dak ol .. "Bu tılsım ise, abhişeka (takdis) etme

beyitidir... işi gücü kesin olarak tamamlayan beyittir, doğru dürüst beyittir, yalansız yanlışsız beyittir” (U I, 3417; DTS, 1969, s. 396).

bir p(a) dakça tenliğ nom “Bir beyit kadar töre” (U III, 2916).

bir p(a) daklig nomlug erdini “Bir beyit töre cevher” (U III, 3032).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, sözcüğün cümle bağlamında terim düzeyinde farklı anlam değerleri kazandığı görülür. “Eski Uygurca Dört Brahman Öyküsü”ne ait bir parçada “beyit” anlamı dışında “dize, mısra” anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Metindeki örnek şöyledir:

bu dört p(a) dak nomug birle kavşurup köñüllerin kên alkıg [t]eriñ yörügde [... bir] [iki]ntik[e in]çe tēp tēstiler.. : “Bu dört dizelik öğretiyi birleştirip gönüllerini geniş ve yüce olan derin yorumda bir diğerine şöyle deyip söylestiler...” (Şen, 2019, s. 9).

Ayrıca, Üç İtgisizler adlı eserde, sözcüğün metin bağlamında dil bilimi ve edebiyat terimi anlamıyla “cümle, ifade; fraz” şeklinde kullanıldığı görülmektedir ve çalışmanın yazarının yorumlu transkripsiyonuna bağlı kalınmıştır:

ol kayu yörügke tayaklığın sözleti öçmekig okşatsız tip tiser. öçmekig kentü özi okşatı tıltagsız bolmaklıg yörüginge yme ök adınka yme birmemeklig yörügünge tayaklığın anın muntag tip sözlemiş ol. neng okşatsız ermez tip ulatı munda şastırning abipirayı erser. 'engbaşlayuki iki padaklar üze sizik kılur otgurak ol bahşıka. basakı üç padaklar üze ukıtur ol köni yörügü. Basakı bir padak üze tüger öngdünkisin. Kinki padak üze ündürür okşatı bolmak okşaşmaklıg yörügü...“Hangi manaya istinaden sönmeyi (nirodha) “benzersiz” diye söyledi? diye dersin, sönmeyi (nirodha) kendi zatının benzer sebepsiz olmasının manasına ve de başkasına da vermeme manasına istinaden, bu yüzden şöyle diyerek söylemiştir: “Asla benzersiz değildir.” Ve burada Śāstra'nın izahı ise, en baştaki iki pādaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar. Ardındaki üç pādaka ile onun doğru manasını açıklar. Ardındaki bir pādaka ile öndekini düğümler. Sondaki pādaka ile benzer olmak (ile) benzeşmenin manasını çıkarır...” (113b 15-114a 7; Özönder, 1998, s. 82).

Sözcüğün eser metinlerinde yer alan cümle bağlamındaki anlam değerlerinin farklı olması, onun tarihî süreçteki terim olarak kavram alanının genişleyerek çokanlamlılık niteliği gösterdiği ve birden fazla kavramı ifade ettiği, işaretlediği göstermektedir. Ayrıca, sözcüğün edebî açıdan ve edebiyattaki nazım şekilleri bakımından yazılı metinlerdeki anlam değerlerinin farklılığının yanı sıra dil bilgisi açısından da “cümleyi, ifadeyi” karşıladığı tanıklanmaktadır. Bu bağlamda, sözcüğün tarihî süreçteki hem kavram alanı değişimi hem de terim olarak anlam alanındaki değişimi metinler aracılığıyla takip edilebilmektedir.

Kültürel değişim ve etkileşim aracılığıyla Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde farklı dillerden yapılan uyarılma çeviriler o dillere ait değişik disiplinlere ait kavram ve terimleri de öğrenmeyi mümkün kılmıştır. Sanskritçeden yapılan dolaylı veya uyarılma çevirilerde de kavram işaretinin Sanskritçedeki asıl yazılışı ve o dildeki anlam değerleri de yine sözcüğün döneme ait metinlerdeki cümle bağlamı içindeki anlam değerlerini anlamada etkili olmuştur. Anlam değerlerindeki benzerlik ve farklılıklar hem Türk edebiyatı için hem de Sanskrit edebiyatı için yazılı edebî metinler boyutunda değerlidir. Bu bağlamda Sanskritçe sözlüklerde *padāka* kavram işaretinin ayak, küçük ayak; bir nesnenin ayağı anlam değerlerine sahip olduğu görülmektedir (Williams, 1964, s. 618; Edgerton, 1977, s. 340). Ayrıca, Müller'in sözlüğünde *pāda* biçiminde ayak, bacak anlamında, *padāka* biçiminde ise, küçük ayak anlamında yer almıştır (Müller, 1893, s. 160). Özellikle edebî metinlerdeki anlam değerinin de sözlüklerde yer alan bu anlam değerinden hareketle oluştuğu düşünülebilir. Çünkü hem nazım hem de düz yazı metinlerinde dize, beyit, cümle, ifade anlam değerleri ile sözcüğün kökü olan patanın ilgili yazılı metnin önemli bir parçası ve başlangıç aşamasını ifade etmesi açısından değerlidir. Bu bakımdan Sanskrit edebiyatında *padāka* şeklinde terim olarak kullanımı ise, edebî metinlerde sıklıkla görülmektedir.

Sanskritçede yer alan sözcüğe ait anlam değerlerinin o dilin konuşulduğu kültürel coğrafyada kazanıldığı düşünüldüğünde, Türkçedeki (Halk Edebiyatı, Âşık Edebiyatı) anlam değerlerinin herhangi bir ödüncleme yoluyla değil, yine Türkçenin ilk tarihî dönemlerinden itibaren sözlüklerinde ve sözlü dil

aracılığıyla derlenen sözlüklerinden elde edilebileceği düşünülmelidir. Çünkü *padak* kavramından p sesinin düşmesiyle atak, adak / adag ve ayak biçimine ve daha sonra da ayak terimi olarak sözlü dile ait halk edebiyatı ürünlerinde yer alması mümkün görünmemektedir. Sadece uyarılma çeviri eserlerde yer alan ödünçlenmiş bir terim hüviyetindedir. Edebiyat terimi olarak Türkçenin en eski tarihî dönemlerinden itibaren kavramın kökeninin bazı ses ve biçim değişiklikleri ile aynı Sanskrit edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da edebiyat terimi olarak kullanılabilirdiği tarihî sözlüklerdeki en küçük anlamlı birimler olan kavram işaretleri ile tanıklanacaktır. Öyle ki, Altay Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü'nde sözcüğün **pāta* "vur-, çarp-" kavramını ifade ettiği anlam değerlerinden hareketle İlk ve Eski Türkçe Dönemi'nde yakın anlam değerleri kazanarak harekete geçmek, eylem için ilk hareketi yapmak biçimindeki eylemleri ifade ederek isim ve fiil türündeki yeni kavramları da ifade ettiği görülür. Ayrıca yine **pata* şeklinde de ekilmemiş boş arazi, alan anlam değerlerine sahip kavram işareti de sözlükte bulunmaktadır (Dybo, Mudrak & Starostin, 2003, s. 1127-1128). Halaç Türkçesinde kelime başında "h" sesi ile *hatalga* biçiminde ifade edilen sözcüğün vurma-, çarpma- eyleminden kelime başındaki *p sesi ile birlikte pat pat biçiminden önce İlk Türkçe döneminde, ilk hecedeki *p sesinin düşmesiyle önce at- daha sonra da fiilden fiil yapan biçimbirim +a ile ata- şeklinde ardından ise Eski Türkçe Dönemi'nde +k biçimbirimi ile fiilden isim yaparak "adak" ve sonraki süreçte de "ayak" olarak geliştiği ve köken bilgisi bakımından dayanacağı anlamlı öge vurgulanarak bu metinlerden tespit edilebileceği düşünülebilir. Eserlerde de bu yönde bir köken bilgisinin yapılabileceği vurgulanmıştır (Gabain, 2007, s. 258; Tietze, 2002, s. 233; Clauson, 1972, s. 45; Eraslan, 2012, s. 547; Ercilasun & Koyunlu, 2015, s. 540). O. Nedim Tuna da daha önce konuyla ilgili yapılan araştırmalara dayanarak, tarihî süreçte Ana Altay Türkçesinde bulunan sesin ve diğer Altay dillerinde de örneğin; Tunguzcada p, h x, f ø; Moğolcada h, x, f, ş, s, ø; Korecede p, ph; Japoncada p, ø; şeklinde karşılandığını belirterek, Halaç Türkçesindeki sözcük başı h sesi dışında diğer Türk lehçeleri ve şivelerinde ø olarak karşılandığını ifade eder (Tuna, 1983, s. 30). Bu bağlamda Ana Altay Türkçesindeki sözcük başındaki *p sesinin de tarihî süreçte Türkçede *p-> f-> h-> ø biçiminde gelişim ve değişim gösterdiği düşünülmüştür.

Öte yandan, Türkçenin tarihi lehçelerinde de -küçük ses değişimleri ile- (Azerbaycan T. ayag,) aynı anlam değerini karşılayan kavramların bulunması ile birlikte farklı kavramlarla da (Tatar T. tepi; Uygur T. put; Kırgız T. but) işaretlendiği görülür (Ercilasun, vd. 1992, s. 34-35). Edebiyat terimi olarak ise, yine aynı anlam değerinden hareketle terimin başla-, adımla- eylemlerini karşıladığı görülürken bu yolla da Türk Halk ve Âşık Edebiyatında sözlü dille kültürün taşıyıcısı olan Halk Ozanları, Âşıklar aracılığıyla ölümsüzleştiği yazılı metinlerden ve sözlü edebî ürünlerden tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkçede anlam bilimi açısından sözcüklerin karşıladığı anlamların çeşitliliği ile ilgili bu türden örnekler de mevcuttur ve yazı dilindeki cümle bağlamı içerisinde karşılıkları açısından değerlidir.

Türkçe sözlüklerde sözcüklerin anlamları, ilk ve asıl anlamı karşılayan temel anlam ve o temel anlamla ilişkili olarak da edinilen bir başka anlamı karşılayan yan anlam kavramıdır. Örnek olarak, kalem yazma aracı olarak temel anlamında kullanılırken, yan anlam olarak yazı işlerinin yapıldığı yer, oymaya yarayan araç (taş, ağaç vb.), yazar (edebiyatın usta kalemi) gibi anlamlara da sahiptir. Ayrıca, özel anlam ifade eden ve meslek, sanat, bilim vb. alanlarda kullanılan sözcüklerin ise terim anlamına sahip olduğu görülür. Yazı dilinde kullanılan bazı sözcüklerin bilim, sanat, spor gibi alanlarda özel anlam kazanıp terim olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dil bilgisi terimi olarak kullanılan çatı, kök, gövde gibi sözcükler de bu açıdan sözlük anlamları dışında terim olarak kullanılmaktadır. Yine, Türkçede bölük sözcüğü de temel anlamıyla parça, kısım olarak, yan anlamıyla ise, saç, örgü; hizip gibi anlamları ifade etmekte ve özel anlamıyla da askerî terim olarak, takımlardan oluşan birlik anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, belirli bir alanda ölçülenmiş terminolojiye ise, dil biliminde nomenklatura adı verilmekte ve sözcüklerin bu anlamda tek bir anlamı ifade etmesine tek anlamlılık (monosemy), birden fazla anlama sahip olmasına ise çok anlamlılık (polysemy) denilmektedir (Eker, 2011, s. 459-461). Ayak terimi de yazı dilindeki ilgili örnekler çerçevesinde başla-, adımla- ve devam et- gibi eylemlerin karşılığı olarak da Anadolu ağızlarında birden fazla kavramla karşılanan ayak ayak, ayak koy-, bas- eylem deyimlerinin yanı sıra ayakla-; ayaklan- gibi yine harekete geçme ve ilerleme eylemlerini de ifade ettiği görülür (Tar. Söz. s. 300-306). Böylelikle ayak terimi de nomenklatura olarak, ayak verme, ayak açma terimleriyle birlikte atışmaya uygun uyaklı biçimde başlama, söze başlama, deyişe başlama gibi anlam değerlere sahip olarak ata- eyleminin "başlangıç yapmak için ilk hareket" anlamıyla örtüştüğü ve onu karşıladığı açıktır. Terim, Halk edebiyatında, halk ozanları tarafından sözlü kültürün etkisini ve kalıcılığını artırması bakımından, birçok işlevi çok anlamlılığıyla yerine getirmekte olduğu da görülür.

Ayak terimi, Türk Halk Edebiyatında farklı tanımlar ile konuya değişik bakış açıları ile yaklaşan araştırmacılar ve konunun uzmanları tarafından dile getirilmiştir. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü'nde saz şii örneklerinde bentleri birbirine bağlayan dizelerin kafiyelerine (redifle birlik) ayak dendiği gibi aynı zamanda halk şiiirinde kafiye anlamında kullanıldığı da ifade edilmektedir. Ayrıca, ayak açmak terimi de saz şairleri arasında yapılan şiiir yarışmalarında, atışmalarda taraflardan birinin yarışmayı başlatmak için ilk dörtlüğü söylemesi şeklinde; ilk dörtlüğe diğer şairlerin aynı kafiye ve redif düzeniyle cevap vermesi ise ayak uydurmak olarak tanımlanır (Karataş, 2011, s. 54-55).

Öte yandan sözcüğün, tarihî süreç içinde köken bilimi açısından ses düşmesi ve ses değişimleri ile birlikte (pata>ata>atak>adak>(adag/azag)>ayak) şeklinde bir değişim ve gelişim gösterebileceği düşünüldüğünde, Türk Halk Edebiyatında da terim olarak şöyle ifade edilmiştir: Ayak: Âşık şiiirinde genellikle ilk dörtlüğün ikinci dizisinde başlatılan bütün dörtlüklerin son dizelerinde yarım, tam, zengin hatta cinaslı kafiyelerle vücuda getirilen yahut dizenin tamamında aynen tekrarlanan sözlerle oluşturulan ve dörtlüklerin mihengi durumunda olan kafiye denir. Ayak mısrasında kafiyeli söz, çoğunlukla kafiye+redif şeklinde mısranın herhangi bir yerinde görülür (Kaya, 1999, s. 338). Diğer tanım ve yaklaşımlardan farklı olarak Kaya, onun dörtlüğün son dizisinde değişik kafiye türleri biçiminde yer aldığı dile getirmektedir ve değişik biçimlerde de kullanımlarının olduğuna dikkat çekmektedir. Halk edebiyatı edebî ürünlerinden farklı örneklerle konu açıklanır. Ayak dizelerinde kafiyenin genellikle dizenin ortasında yer aldığı ama dize başında sonunda da olabileceği ifade edilir ve şu örnekler verilir:

Gurbet ele düştü yolum

Ağlayıp gezer yürürüm

Efkâr ile deli gönlüm

Dağlayıp gezer yürürüm (Kâtibi)

Erzurumlu Emrah'ın dizlerinde ise, kafiyeyi oluşturan ayak dize sonundadır:

Bu dil mahşere dek olunmaz huşyâr

Peymane-i aşkın mestanesidir

Aşk oduna yanar eylemez izhar

Hakikat şem'inin pervanesidir (Erzurumlu Emrah) (Kaya, 1999).

Ayak dizelerinde kafiyenin dizenin ortasında bulunduğu örnekler de ifade edilir ve kafiyeden sonra gelen ve aynen tekrarlanan ek ya da sözcüklerin ise, redif olduğu dile getirilmiştir (Kaya, 1999, s. 339).

Ela gözlerini sevdiğim dilber

Kokuya benzettim güller içinde

İnceciktir belin hilâldir kaşın

Selviye benzettim dallar içinde (Karacaoğlan).

Ayak terimi ile birlikte kullanılan ve Âşık edebiyatında farklı işlevlerle ifade edilen terimler de âşıklar tarafından kullanılmaktadır. Kullanılan terimlere örnek olarak;

Ayak Uydurmak: Âşıklık geleneğinde, âşıkların deyişme ve karşılaşmalarında, açılan ayağa uygun deyişle karşılık vermeleridir. "Muâşere" veya "müşaare" adı da verilir.

Ayak Açma: Âşık karşılaşmalarında, aşıklardan biri tarafından ilk dörtlüğün ikinci mısraında şiire ayak olabilecek kafiyeli söz söyleme.

Ayak Alma: Âşık karşılaşmalarında, ikinci aşığın, önceki aşık tarafından açılan ayakla söylemesi.

Ayak Arama: Âşık karşılaşmalarında yahut bağımsız olarak icra edilen şiirlerde aşıkların sanatlarını daha iyi icra edebilmek, sağlam bir şiir söyleyebilmek için saz nağmeleri eşliğinde kuvvetli ayak tasarlaması

Ayak İkileme: Aynı ayağı tekrar kullanma. (Bkz. Ayak tekrar etme)

Ayak İsteme: Dinleyicilerden şiirde işlemek üzere ayak talep etme. (Artun, 2001, s. 213).

gibi yeni terimler verilmiş, ifade edilmiştir ve sıklıkla âşıkların meclislerinde kullanıldığı vurgulanmıştır. Böylelikle terimin birden fazla yardımcı fiil ve fiillerle birlikte Halk / Âşık edebiyatı için zengin terimler ve farklı anlam değerleri taşıyan fiil deyimleri ve kavram işaretleri oluşturduğu görülür. Ayrıca, ayakın atışmalarda sadece ilk dizede veya dizelerde değil, orta ve sondaki dizelerde de yer aldığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ayak açma terimi ile de halk ozanlarının yaptığı atışmalarda ilgili durum tanıklanmaktadır.

Ayak açma, Âşıklık geleneğinde en yaşlı olan âşık ya da orada bulunan bir usta âşık tarafından düz ayak ya da geniş ayak denilen uyağı sağlayacak biçimde sık ve bol kullanılan kelimelerle deyişmeyi açması olarak tanımlanır (Yardımcı, 2013, s. 184). İlgili bölümde âşıkların karşılaşma nedenlerini dile getirdikleri ve konu, dörtlük sayısı bakımından da sınırlamanın söz konusu olmadığı ifade edilir. Ayrıca, sıradan veya herhangi bir konuda bir ayak açılacağı ve ayağa uyararak da sohbet tarzında söyleşilerin yapıldığı da dile getirilir. Usta âşıklar tarafından sohbet havasında yapılan bir gösteri niteliği taşıyan söyleşi özelliği de bulunan ayak açma, 1967 yılında Konya Âşıklar Bayramı'nda Âşık Efkârî'nin "yanar gidersin" ayağını vererek Reyhanî ve Selmanî'nin bu ayak üzerine deyişmelerini yansıtan şu örnekler de terimi açıklayıcı niteliktedir (Yardımcı, 2013, s. 184):

Reyhanî

Şu devr-i âlemde aşka düşersin

Alışır tutuşur yanar gidersin

Cehenneme soğuk soğuk girilmez

Ya ateş gidersin ya nar gidersin

Selmanî

Bu dünyada hayr-ü şerri bilmezsin

İnsan olmayarak döner gidersin

Eğer bu dünyada arzun almışsan

Sönmüş ateş gibi söner gidersin.

TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Tarihî süreçte Sanskrit edebiyatına ait edebî eser metinlerinde geçen ve Eski Uygur Türkçesi Dönemi uyarlama çeviri eserlerde de edebiyat terimi olarak *padaka*'nın taşıdığı anlam değerlerinin Türk Halk / Âşık edebiyatında da Türkçenin kavram zenginliği içinde değişik biçimlerde farklı edebî terimlerle ve kavramlarla işaretlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca kavram işareti olarak, Ana Altay Türkçesindeki *pata kavram işaretinin anlam değerlerinden hareketle daha sonraki tarihî gelişim ve değişim sürecinde sözcük başındaki p sesinin düşmesiyle at- kavram işaretinden fiilden isim yapan +k biçim birimi ile atak> adak (azak, azag)> ayak şeklinde ifade edilerek, başlamayı, adımlamayı karşılayan

ayak verme, ayak açma, vb. gibi Halk edebiyatı terimi olarak âşıklar, saz şairleri ve ozanlar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Öyle ki; halk ozanlarının atışmalarında veya dost meclislerinde bu terimlerin çok eski dönemlerden bu yana sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiş ve örneklendirilmiştir. Böylelikle terimin Sanskrit edebiyatından uyarılma çeviri eserler aracılığıyla bir ödünçleme terim olarak değil, Türkçenin Ana Altay döneminden itibaren doğal dillerin değişimi ve gelişimi ilkesi doğrultusunda önce sözlü dil ögesi olarak daha sonra da yazılı dildeki Halk edebiyatı terimi olarak karşılandığı dikkatlere sunulmuştur ve bu şekilde düşünülerek değerlendirilmiştir.

Öte yandan, Sanskritçedeki *padāka*, *pada*, gibi terimlerin veya kavram işaretlerinin hangi tarihte diğer dillere ödünç olarak verildiği bilinmemektedir. Ana Altay Türkçesinde yer alan sözcük başındaki *p sesinin de hangi tarihte kullanılmaya başlandığı konusu da tespit edilmesi güç olduğu ve bilinmediği için, Altay Türkçesinden Sanskritçeye kavram işaretinin geçmiş olabileceği sorusu da şimdilik yanıtız kalmaktadır. Çalışmanın kapsam sınırlılığı nedeniyle bu sorunun yanıtı aranmamıştır. Ancak konu, alanın uzmanları, ilgililer ve araştırmacılar için araştırılmaya değerdir.

ÖNERİLER

- Çalışmanın kapsamı çerçevesinde ele alınan terimden hareketle Türkçenin diğer tarihî dönemlerine ait metinlerde yer alan edebiyat terimleri araştırılabilir ve bu terimlerin köken bilgisi açısından önceki tarihî dönemlere mi ait olduğu yoksa diğer dillerden yapılan çeviri eserler aracılığıyla mı ödünçlendiği tespit edilebilir.
- Halk edebiyatındaki diğer terimlerle ilgili anlam bilimi yönünden yeni çalışmalar yapılabilir.
- Sanskrit veya diğer çeviri yapılan dillerden (Toharca, Çince vb.) ödünçlenen edebiyat terimleri veya diğer dil bilgisi terimlerinin özellikleri ve nitelikleri hakkında araştırmalar yapılabilir.
- Ana Altay Türkçesi ve İlk Türkçe Dönemi'nde sözcük başındaki diğer seslerin değişimi veya gelişimiyle daha sonraki tarihî dönem metinlerinde yer alan edebiyat, hukuk, ticaret, din vb. terimler tespit edilip belirli bir sınıflandırma ile nitel araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Tür şiiri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (2001). *Âşıklık geleneği ve Âşık edebiyatı*. Akçağ Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G, Sir. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Edgerton. F. (1977). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary, Volume II. Dictionary*. New Delhi.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun B. A. & Koyunlu Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk. Giriş, metin, çeviri, notlar, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun vd. (1992). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü, kılavuz kitap I*. Kültür Bakanlığı Başbakanlık basımevi.
- Gabain, v. A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (M. Akalın, Çev.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin söz dizimi*. Kesit Yayınları.
- Karataş, T. (2011). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Sütun Yayınları.

Kaya, D. (1999). Âşık şiirinde ayak ile ilgili problemler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 8, 335-348.

Müller, M. F. (1893). *A Sanskrit-English dictionary*. Compiled by Macdonell A.A. Oxford: Clarendon Press.

Özönder B: F. (1998). *Abidarim Kınılığ Koşavarti Şastirtaki Çinkirtü Yörüglerniñ Kiñürüsi'nden Üç İtigsizler, giriş-metin-tercüme-notlar-indeks xxx levha*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Stratostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. (2003). *Etymological dictionary of the Altaic languages I-III*. Brill Leiden, Boston.

Şen, S. (2019). Eski Uygurca dört Brahman öyküsünden bir parça. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 1-21.

Tarama Sözlüğü (1995). *A-B, I*, (3. Baskı). Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı I, A-E*. Simurg Yayıncılık.

Tuna, N. O. (1983). *Altay dilleri Teorisi. Türk Dünyası El Kitabı, [Dil, Kültür, Sanat] içinde (ss.7-58)*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Williams, M. M. (1964). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

Yardımcı, M. (2013). *Başlangıcından günümüze Türk halk şiiri, Anonim halk şiiri, Âşık şiiri, Tekke şiiri*. Kanyılmaz Matbaacılık.